

JAKUB GROSZKOWSKI¹
BARTOSZ NIEŚCIOR²

PRAWNO-ORGANIZACYJNE UJĘCIE SEJMIKÓW MAZOWIECKICH W OKRESIE SEJMU WIELKIEGO

Abstrakt: Autorzy na podstawie bogatej literatury dotyczącej Sejmu Wielkiego oraz niewielkiej ilości materiałów źródłowych dotyczących sejmików mazowieckich, jak również innych opracowań i publikacji wydawnictw źródłowych podejmują próbę ujęcia sejmików mazowieckich pod kątem prawno-organizacyjnym. Badania rozpoczynają się od charakterystyki szlachty mazowieckiej, analizy poziomu jej kultury politycznej i kondycji intelektualnej, odwołując się przy tym do funkcjonującego na terenie Mazowsza systemu edukacji czy też mazowieckiej sztuki i architektury doby renesansu i baroku. Omawiają geografie sejmikową Mazowsza i wskazują na dostosowanie jej do zasad prawno-organizacyjnych obowiązujących w całym Królestwie Polskim. Autorzy, analizując aspekty prawno-organizacyjne sejmików mazowieckich, poruszają kwestie m.in. organizacji sejmiku, miejsca obradowania, wyboru posłów i deputatów, a także komisji cywilno-wojskowych oraz skarbowo-wojskowych.

Słowa kluczowe: sejmiki mazowieckie, Sejm Wielki, prawo, organizacja, charakterystyka

THE LEGAL AND ORGANISATIONAL TREATMENT OF THE MAZOVIAN SEJMIKS DURING THE PERIOD OF THE GREAT SEJM

Summary: On the basis of rich literature on the Great Sejm and a small number of source materials concerning Mazovian sejmiks as well as other studies and publications of source publications, the authors attempt to present the Mazovian sejmiks from the legal and organisational point of view. The research begins with the characteristics of the Mazovian nobility, an analysis of its political culture and intellectual condition, referring to the educational system functioning in Mazovia or the Mazovian art and architecture of the Renaissance and Baroque periods. They discuss the sejm geography of Mazovia and point to its adaptation

¹ Szkoła Główna Handlowa, jakub-groszkowski@wp.pl, ORCID: 0000-0001-6525-1087

² Szkoła Główna Handlowa, bniesc@sgh.waw.pl, ORCID: 0000-0002-7950-5794

to the legal and organisational principles in force in the whole of the Kingdom of Poland. Analysing the legal and organisational aspects of the Mazovian sejmiks, the authors address issues such as the organisation of the sejmik, the place of sitting, the election of deputies and deputies as well as civil-military and treasury-military committees.

Key words: Mazovian Sejmiks, Sejm Wielki, law, organisation, characteristics

WPROWADZENIE

Głównym zadaniem badawczym artykułu jest próba ujęcia kwestii prawno-organizacyjnych sejmików mazowieckich w czasach reform Sejmu Wielkiego. Na badane zagadnienie należy spojrzeć przez pryzmat ogólnej oceny szlachty mazowieckiej, jako konserwatywnej i zacofanej w dobie oświecenia. Tekst zawiera w sobie przedstawienie geografii sejmikowej Mazowsza i charakterystykę szlachty mazowieckiej i jej sejmików.

Szlachta mazowiecka zabierała swój głos w ważnych reformach XVIII w. podczas sejmików. Temat ten wydaje się interesujący, ponieważ nie jest on jeszcze całościowo zbadany, dodatkowo Mazowsze i zamieszkująca go szlachta mazowiecka obciążona jest wieloma mitami, legendami, a przede wszystkim bagażem stereotypów.

Pisząc o szlachcie mazowieckiej, mamy na myśli szlachtę zamieszkującą obszar trzech mazowieckich województw. Staropolskie Mazowsze obejmowało województwa mazowieckie, rawskie i płockie, o czym pisze Jolanta Choińska-Mika¹.

Podstawą źródłową artykułu jest ogromna literatura dotycząca Sejmu Wielkiego. Niewiele jednak miejsca poświęcono sejmikom mazowieckim. Okres do 1786 roku przedstawia cykl artykułów Witolda Filipczaka. Godny uwagi jest trzyczęściowy cykl Jerzego Michalskiego poświęcony sejmikom z 1788 roku². Postawę sejmików mazowieckich wobec projektu sukcesji tronu opisała Zofia Zielińska³. W uproszczonym zestawieniu tabelarycznym, interesujący autorów materiał zawarł też R. Butterwick⁴. Dla celów porównawczych autorzy odwołują się do innych sejmików, opublikowanych w wydawnictwach źródłowych. Postawę sejmików

¹ J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.

² Sumuje je: J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r., cz. III*, „Przegląd Historyczny” 51/1960, z. 3, s. 52–73.

³ Z. Zielińska, „*O sukcesji tronu w Polsce 1787–1790*”, Warszawa 1991, s. 208–210.

⁴ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, Kraków 2012, s. 684–685.

mazowieckich i reformę sejmikową badał również Adam Lityński⁵, na co trzeba zwrócić szczególną uwagę.

PRÓBA CHARAKTERYSTYKI SZLACHTY MAZOWIECKIEJ

Charakterystykę szlachty mazowieckiej rozpocząć trzeba od szerszego wyjaśnienia zjawiska widocznego w historiografii, ale też i w kulturze, to jest szeregu mitów i stereotypów dotyczących tej grupy. Szlachta mazowiecka doby staropolskiej należy niewątpliwie do najbardziej zmitologizowanych regionalnych grup szlacheckich w polskiej historiografii. Składa się na to zjawisko szereg negatywnych cech, które spowodowały, że Mazurzy w XVI–XVIII wieku bywali przedmiotem drwin szlachty z innych historycznych dzielnic⁶. Choć staropolscy pisarze opisujący geografię I Rzeczypospolitej, jak Marcin Kromer⁷, Szymon Starowolski⁸ czy Jędrzej Świącicki⁹, wcale nie wspominali o negatywnych cechach Mazurów, to szyderstw nie brakło w różnego rodzaju anegdotach czy przysłowiacz, choćby zebranych przez Juliana Krzyżanowskiego¹⁰. Pojawiały się też wielokrotnie pisma ulotne, tzw. literatury sowizdrzalskiej, gdzie kpiono z mazowieckiej szlachty¹¹. Wystarczy wspomnieć choćby drukowany w latach 1612–1615 *Kiermasz wieśniacki*¹² czy *Peregrynacji Maćkowej*, gdzie aż roiło się od piosenek i fraszek drwiących z Mazowszan.

Powszechne, szczególnie w XVII–XVIII wieku, było przekonanie o fanatyzmie wyznaniowym szlachty mazowieckiej, który w połączeniu z ciemnotą dawał śmieszne i straszne zarazem rezultaty. Mówiono, że Mazur woli człowieka zabić, niż złamać

⁵ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.

⁶ J. Tazbir, *Dlaczego Mazurów nie lubiano?*, [w:] idem, *Silva rerum historicarum*, Warszawa 2002, s. 78–89.

⁷ M. Kromer, *Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, oprac. R. Marchwiński, Olsztyn 1984.

⁸ S. Starowolski, *Polska albo opisanie Królestwa Polskiego*, oprac. A. Piskadło, Kraków 1976, s. 115.

⁹ *Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Świącickiego*, oprac. S. Pazyra i H. Pazyrzyna, Warszawa 1974.

¹⁰ J. Krzyżanowski, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Trzy centurie przysłów polskich*, Warszawa 1958; *Dawna facecja polska (XVI–XVIII w.)*, oprac. J. Krzyżanowski i K. Żukowska-Billip, Warszawa 1960, s. 385, 415, 443, 446, 453, 492, 513.

¹¹ I. Chrzanowski, *Historia literatury niepodległej Polski*, Kraków 1920, s. 251–258; K. Badecki, *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna*, Lwów 1925, passim.

¹² J. Krzyżanowski, *Mądrej głowie....*, op. cit., s. 111.

post. Zabijanie różnowierców poczytywać zaś miano na Mazowszu, jako zasługę. Do ukształtowania stereotypu Mazura przyczyniła się także literatura piękna. Wspomniany już Krzyżanowski kolejnego archetypu Mazura dopatrywał się u Sienkiewicza w postaci Rzędziana, szlacheckiego sługi Skrzetuskiego w *Ogniem i mieczem*, a pana na mazowieckiej Wąsoszy dopiero w *Potopie*. Właśnie cechami Rzędziana ilustruje Krzyżanowski przysłowie „zawzięty jak Mazur”. Cytuje nawet niezwykle sugestywny opis złowrogiego mściciela, którego oblicza przeląkł się nawet poczciwy pan Zagłoba¹³. Od lat 80. XIX wieku utarło się mylne przekonanie, że Rzędzian jest Mazurem i stąd jego negatywne, a typowe dla mazowieckiej szlachty cechy takie, jak chciwość, przebiegłość i mściwość.

Za głównego twórcę mitu o szlachcie mazowieckiej uznać trzeba Władysława Smoleńskiego (1851–1926)¹⁴. Zapewne z powodu miejsca i stanu swego urodzenia (drobna szlachta h. Zagłoba ze wsi Grabienice Małe, niedaleko Ciechanowa¹⁵) u zarania swej kariery naukowej podjął Smoleński badania nad dziejami szlachty mazowieckiej¹⁶. Kluczową rolę odegrało zaś dzieło wydane własnym nakładem pt. *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*¹⁷. Poza rozdziałem pierwszym dotyczącym osadnictwa, kolejne są już w większości zestawieniem przywar staropolskich Mazurów, ilustrowanym licznymi przysłowiami, facecjami i anegdotami. Dla przykładu przytoczmy tylko tytuły niektórych rozdziałów: *II. Ubóstwo i dzikość obyczajów*¹⁸, *III. Ucisk możnowładczy a opieka państwowa*¹⁹ czy wreszcie rozdział *IV. Mazurowie w świetle cudzych opinii*²⁰. Książka Smoleńskiego napisana potoczystym językiem, pełna lekkich i efektownie zestawionych historyjek w dużym stopniu przyczyniła się do ukształtowania mitów i stereotypów funkcjonujących na temat mazowieckiej szlachty do czasów nam współczesnych. W PRL negatywne mity szlacheckie chętnie zaś podtrzymywano, nie prowadząc poważniejszych badań nad dziejami Mazowsza w XVI –XVIII wieku.

¹³ Ibidem, s. 301.

¹⁴ *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl i in., Warszawa 1994, s. 479–481.

¹⁵ Ibidem, s. 480.

¹⁶ W. Smoleński, *Szlachta mazowiecka w poddaństwie proboszczów płockich* [w:] idem, *Wybór pism*, oprac. C. Bobińska, Warszawa 1954, s. 49. Pierwsze wydanie ukazało się drukiem w Warszawie w 1878 roku.

¹⁷ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 1.

¹⁸ Ibidem, s. 47–67.

¹⁹ Ibidem, s. 68–79.

²⁰ Ibidem, s. 136–147.

Współcześni badacze źródeł tego negatywnego, zmitologizowanego podejścia do zagadnienia doszukują się właśnie w ustaleniach historiografii i literatury dziewiętnastowiecznej²¹. Wskazuje się, że formułując swoje sądy dawniejsi badacze rzadko poprzedzali je długimi i rzetelnymi kwerendami źródłowymi. Woleli raczej odwoływać się do tendencyjnych utworów literackich czy przykładów z dziedziny paremiografii oraz etnologii. Na przykład Jan Stanisław Bystron staropolskich herbowych Mazurów sprowadził do roli jednego z siedmiu „typów etnicznych” ludu polskiego²². Współczesne badania dowodzą, że ani kultura polityczna, ani intelektualna kondycja szlachty mazowieckiej doby staropolskiej nie była aż taka niska. Badacze mazowieckiej sztuki i architektury doby renesansu i baroku od wielu już lat wskazują, że dzieła architektury i sztuki realizowane na Mazowszu bynajmniej nie odbiegają, jeśli czasem nie przewyższają poziomem artystycznym wielu innych dzielnic. Badacze tacy jak Jerzy Z. Łoziński²³ i Adam J. Miłobędzki²⁴, a obecnie Michał Wardzyński²⁵ wskazali na działalność wybitnych architektów i rzeźbiarzy, jak Jan Baptysta z Wenecji, Jan Maria Padovano, Santi Gucci.

W latach 90. ubiegłego wieku nad kulturą i aktywnością polityczną tamtejszej szlachty pochylił się historycy. Jolanta Choińska-Mika prześledziła działalność sejmików mazowieckich w epoce Wazów²⁶. Autorka przekonująco dokonała weryfikacji poglądu na temat niskiego poziomu kultury politycznej Mazowszan, ukazując, że poziom debat i wytworzonych akt sejmikowych nie odbiegał od normy w skali Rzeczypospolitej. Podobne wnioski uzyskano także, gdy idzie o zakres wiedzy Mazurów na temat polityki zagranicznej. Choińska-Mika wskazała tu nawet na swoistą specjalizację szlachty mazowieckiej w kwestiach relacji z Prusami

²¹ R. Lolo, *Szlachta mazowiecka - mit w świetle historiografii* [w:] *Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej*, red. R. Lolo i K. Łukawski, Pułtusk 2017, s. 29–44.

²² J.S. Bystron, *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków 1925, passim.

²³ J.Z. Łoziński, *Program pułtuskiej kaplicy biskupa Andrzeja Noskowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 25/1963, z. 2, s. 135–136.

²⁴ A.J. Miłobędzki, *Renesansowa kolegiata pułtуска* [w:] *Kościół i kultura*, pod red. R. Jaworskiego i A. Koseskiego, Płock–Pułtusk 1996, s. 77–85; idem, *Pułtuski „system architektoniczny”* [w:] *Nobile Clare opus. Studia z dziejów sztuki dedykowane Mieczysławowi Zlatorwi*, Wrocław 1998, s. 237–242.

²⁵ *Poza Warszawą*, t. 1: *Arcydzieła plastyki dawnej XII–XVIII wieku w świątyniach i rezydencjach Mazowsza*, red. M. Wardzyński, Warszawa 2018.

²⁶ J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie...*, op. cit.

Książęcymi. Autorka odrzuca mit sejmikowego pieniactwa. Podkreśla za to, że Mazurów cechowały legalizm i regalizm²⁷. Jan Dziegielewski poddał weryfikacji pogląd na temat liczebności szlachty mazowieckiej na pierwszym sejmie elekcyjnym, wysuwaną przez Władysława Smoleńskiego²⁸, Wacława Sobieskiego²⁹ i Stanisława Gruszeckiego³⁰. Autorzy ci głosili pogląd, że tysiące ciemnych i fanatycznych Mazurów niemal sterroryzowały swą liczebnością uczestników elekcji. Dziegielewski doszedł do wniosku, że owe 5–6 tysięcy Mazurów zredukować należy, o co najmniej 2–3 tysiące. Sugestywnie przedstawił też uczestników elekcji, którzy niechętni Mazowszanom zawyżali ich liczbę i znaczenie (uczestnictwo w samym akcie elekcji), co stało się jednym z istotnych komponentów negatywnego stereotypu³¹. Z kolei w elekcjach siedemnastowiecznych do 1674 roku Mazurzy stanowili około 25% uczestników. Jedynie w 1669 roku ich liczba była zdecydowanie wyższa, co wynikało z zaangażowania politycznego mazowieckich potentatów politycznych³². Konkluzja J. Dziegielewskiego brzmi zatem jednoznacznie: „Nakazuje to zweryfikować stereotyp o masowym udziale Mazurów w wyborach królów polskich”³³.

Autor w innym miejscu zwrócił też uwagę na fakt, że obecność Mazowszan na polach elekcyjnych należy postrzegać w kategoriach wypełniania obywatelskich powinności, co trudno uznać za przywarę, a raczej za przejaw postawy obywatelskiej³⁴. W ten sposób w wątpliwość została podana mityczna liczebność Mazowszan, ich realny wpływ na elekcję oraz poziom wykształcenia mazowieckich elektorów.

Rozrodzenie szlachty mazowieckiej, które faktycznie powodowało znaczne zubożenie jej części było kolejną cechą charakterystyczną. Drobna szlachta zagrodowa najliczniej występowała w ziemi ciechanowskiej i różańskiej. Występowały tu tak zwane

²⁷ Szerzej o mazowieckim parlamentarystyce, ale z podobnymi wnioskami: J. Choińska-Mika, *Mazowiecki parlamentarystyka w XVI-XVIII wieku* [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2: 1527–1794, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 115–165.

²⁸ W. Smoleński, *Udział szlachty mazowieckiej w elekcjach królów. Szkic historyczny*, „Przegląd Historyczny”, 1/1905, s. 55–57.

²⁹ W. Sobieski, *Trybun ludu szlacheckiego*, Warszawa 1978, s. 136–137.

³⁰ S. Gruszecki, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572–1573)*, Warszawa 1969, s. 244–246.

³¹ J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1764*, Pułtusk 2003, s. 68–70.

³² Ibidem, s. 73–75.

³³ Ibidem, s. 77.

³⁴ J. Dziegielewski, *Życie polityczne na Mazowszu od schyłku XV do połowy XVIII wieku* [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 66.

okolice szlacheckie, gdzie jedna, dzielona na części między spadkobierców wieś miała charakterystyczne, dwuczłonowe nazwy. Charakterystycznym przykładem jest tutaj okolica w powiecie pułtuskim, w gminie Winnica, gdzie spotykamy: Gnaty-Wieśniany, Gnaty-Lewiski i Gnaty-Szczerbaki. W XVIII wieku wieś Chrzanowo (wówczas powiat makowski w ziemi różańskiej) dzieliła się na następujące części: Chrzanowo-Bronisze, Chrzanowo-Godawy, Chrzanowo-Marki, Chrzanowo-Tworki. Wieś należała początkowo do szlacheckiego rodu Chrzanowskich h. Korab³⁵. Później poszczególne części należały do: Karniewskich h. Dąbrowa (Bronisze, Godawy, części Marek i Twork), Chrzanowskich (części Marek i Twork) i wreszcie Tańskich (część Twork)³⁶. Podobny charakter miało również pobliskie Budzyno, podzielone na Bolki, Cygany i Nawierzy pozostawało we fragmentach we władaniu aż 13 rodzin szlacheckich (Ogonowscy, Jonga, Chelchowsky h. Lubicz, Chrzanowscy h. Złotogoleńczyk, Dembińscy, Głazewscy h. Cholewa, Gutowscy h. Jeziora, Kobyłeńscy, Krzyżewscy h. Grzymała, Mierzejewscy, Morawscy, Mosakowscy, Osowscy)³⁷. Średnia i drobna szlachta mazowiecka odegrała jednak istotną, pozytywną rolę w procesach osadniczych najpierw na Podlasiu, a potem na Rusi Czerwonej, Ukrainie, Wołyniu, a także na ziemi smoleńskiej i siewierskiej. To właśnie energiczni Mazowszanie organizowali osadnictwo, zarządzali dobrami, tworzyli fachowe kadry urzędnicze, animowali życie polityczne sejmików i bronili tych ziem w czasie wojen. Do tego zauważyć trzeba, że to właśnie rzekomo nieokrzescani Mazurzy w każdym pokoleniu po kilkuset zajmowali miejsca w kapitułach funkcjonujących poza obszarem historycznego Mazowsza. Byli administratorami i administrowali dobrami Bony, Anny Jagiellonki, a potem Wazów³⁸. Funkcji tych przecież nie powierzano niewykształconym nieudacznikom. Odnotować też należy znaczącą aktywność polityczną Mazurów w życiu Rzeczypospolitej, co przełożyło się na ich awanse i kariery. Wynikały one po części i z faktu przeniesienia na Mazowsze ważnych instytucji publicznych państwa³⁹. Przykładów takich jednostkowych karier nie brak

³⁵ A. Boniecki, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa 1905, s. 266.

³⁶ „*Regestr Diecezjów*” Franciszka Czaykowskiego, *czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783-1784*, oprac. S. Górzyński i K. Chłapowski, Warszawa 2006, s. 513.

³⁷ *Ibidem*, s. 513.

³⁸ J. Dziegielewski, *Mazowszanie na urzędach centralnych w wieku XVI-XVII [w:] Mazowsze na pograniczu kultur w średniowieczu i nowożytności (materiały z konferencji, Pułtusk 14-15 września 2007 r.)*, red. M. Dygo, Pułtusk 2007, s. 86.

³⁹ J. Dziegielewski, *Życie polityczne na Mazowszu...*, op. cit., s. 113.

już od wieku XV. Najbardziej spektakularną karierę zrobił Jakub Uchański, kończący swój żywot w roku 1581 jako prymas⁴⁰, a nieco tylko mniejsze biskupi: krakowski Franciszek Krasieński⁴¹ i poznański Wawrzyniec Grzymała Goślicki⁴². Można też mówić o karierach całych rodów mazowieckich, które cieszyły się godnościami dygnitarskimi i senatorskimi od czasów Jagiellonów. Byli to Gostomscy, Niszczycy, Wolscy, Uchańscy, Krasieńscy, Kryscy, Gołyńscy, Kossobudzy, Gosiewscy i Załuscy, by wymienić tylko niektóre. Ich drogi do awansu poddał analizie Edward Opaliński, wskazując, że znacząco nie odbiegały one od podobnych przypadków z terenu Wielkopolski i Kujaw, przynajmniej w czasach Zygmunta III Wazy⁴³. Trudno uznać te wszystkie fakty oraz solidnie poparte źródłowo ustalenia za dowód potwierdzający jakiegokolwiek negatywne stereotypy dotyczące miernoty intelektualnej i bierności politycznej mazowieckiej szlachty. Skoro jednak mowa o rodach, to wskazać trzeba jeszcze jedną cechę charakterystyczną. Struktura własności ziemskiej spowodowała, że przez wieki XVI i XVII w zasadzie nie było tu wielkich rodów, które mogłyby odgrywać istotną rolę w lokalnym życiu politycznym i wpływać na sejmiki. Dopiero w drugiej połowie XVII wieku zarysowała się potęga rodu Krasieńskich, a później Załuskich. Ważną rolę odgrywał za to Kościół katolicki.

W XVIII wieku na pewno nie można mówić o jakiejś wyjątkowej ciemności i braku wykształcenia wśród mazowieckiej szlachty. Eugeniusz Wiśniowski wykazał, że w początkach XVI wieku na terenie archidiakonatu pułtuskiego diecezji płockiej szkoły parafialne istniały w 97,4% parafii⁴⁴. Analizy Stanisława Litaka wykazały z kolei, że w archidiakonacie warszawskim w roku 1603 na 140 parafii aż w 132 (94%) znajdowały się szkoły parafialne⁴⁵. Stan szkolnictwa parafialnego na Mazowszu należał do najlepszych na tle innych diecezji Królestwa Polskiego, nie mówiąc już o Wielkim Księstwie Litewskim. Niektóre ze szkół, jak choćby katedralna płocka czy kolegiacka pułtuska cieszyły się zaś nie tylko szacownym wiekiem, ale

⁴⁰ J. Dziegielewski, *Mazowszanie na urzędach centralnych...*, op. cit., s. 87–99.

⁴¹ T. Gostyński, *Franciszek Krasieński. Polityk złotego wieku*, Oświęcim 2016.

⁴² *O senatorze doskonałym studia. Prace upamiętniające postać i twórczość Wawrzynca Goślickiego*, red. A. Stępkowski, Warszawa 2009.

⁴³ E. Opaliński, *Rodziny wielko senatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Podstawy karier*, Warszawa 2007, passim.

⁴⁴ E. Wiśniowski, *Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych*, „Studia Płockie”, 3/1975, s. 147–150.

⁴⁵ S. Litak, *Sieć szkół parafialnych w Rzeczypospolitej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Próba podsumowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 37/1966, s. 31.

i zasłużenie dobrą opinią⁴⁶. Do tego dołożyć można statystykę zagranicznych podróży edukacyjnych Mazowszan. Do połowy XVII wieku w jezuickich kolegiach niemieckich kształciło się 81 Mazurów, co stanowi 11,9% wszystkich uczących się tam mieszkańców I Rzeczypospolitej⁴⁷. Z kolei powstanie i rozwój na Mazowszu aż pięciu kolegiów jezuickich: w Pułtusk, Łomży, Płocku, Rawie Mazowieckiej i w Warszawie zasadniczo zmieniło sieć placówek edukacyjnych i dostępność do nich mazowieckiej szlachty. Wedle ostrożnych szacunków z edukacji u jezuitów skorzystać mogło nawet i 50 tysięcy Mazowszan⁴⁸.

W XVIII wieku nie można też mówić o mazowieckiej szlachcie przez stereotyp jej rzekomego piniactwa, znajdującego upust w toku procesów sądowych. Za przykład piniacza służył tu znów Rzędzian i jego opowieść o rodowym, ciągnącym się całymi latami procesie o gruszę z Jaworskimi. Także i kwieciste opisy z *Diariusza* Marcina Matuszewicza dobrze nadawały się do opisów mazowieckich burd na sądach. Analizy działalności mazowieckich sądów podjął się Adam Moniuszko⁴⁹. Te nowatorskie badania doprowadziły między innymi do następującej konkluzji: Przede wszystkim, nie ma dowodów na jakiś głębszy kryzys tego sądownictwa już w I połowie XVII stulecia⁵⁰. Badacz wskazał również, że poprawne funkcjonowanie sądów ziemskich było cenione przez mazowiecką szlachtę.

GEOGRAFIA SEJMIKOWA

W porównaniu z innymi historycznymi dzielnicami Polski parlamentaryzm mazowiecki trudno uznać za dobrze zbadany, choć stan ten ostatnio ulega poprawie⁵¹. Niewątpliwie jego zręby ukształtowały się jeszcze w średniowieczu,

⁴⁶ A. Sołtan, *Szkolnictwo parafialne*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 397–401.

⁴⁷ D. Żołądź, *Niemieckie szkoły jezuickie i ich polscy uczniowie* [w:] *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ*, red. M. Wolańczyk i S. Obirek, Kraków 1995, s. 271.

⁴⁸ R. Lolo, *Towarzystwo Jezusowe w diecezji płockiej 1566-1773. Studium koegzystencji w dobie recepcji reformy trydenckiej*, Pułtusk 2013 passim; idem, *Szkoły jezuickie na Mazowszu w XVI-XVIII wieku* [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 409–434.

⁴⁹ A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588-1648)*, Warszawa 2013, s. 19–24.

⁵⁰ Ibidem, s. 294.

⁵¹ J. Choińska-Mika, *Mazowiecki parlamentaryzm XVI-XVIII wieku* [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 115–166.

czego dowiodły badania Bogdana Sobola⁵² i Stanisława Russockiego⁵³. Już wówczas w Księstwie Mazowieckim zbierał się sejm, a pierwsze sejmiki datuje się około roku 1499⁵⁴. Wtedy to ukształtował się pierwotny podział Mazowsza na sejmiki. Pamiętać trzeba, że w czasach udzielnego Księstwa Mazowieckiego nie obowiązywał podział administracyjny na województwa, ani też nie powoływano wojewodów⁵⁵. Jednak ziemie jako jednostki podziału terytorialnego już funkcjonowały, co wiązało się ze stopniowym wykształcaniem się sądów ziemskich. Co do zasady, sądy ziemskie ustanowiono dla każdej ziemi. Wyjątkiem była ziemia łomżyńska, w której prawdopodobnie ze względu na rzesze drobnej szlachty tam zamieszkującej, funkcjonowały dwa sądy ziemskie: łomżyński i zambrowski. Ten ostatni został powołany dopiero w czasach Zygmunta II Augusta⁵⁶. Poza wskazanym wyjątkiem to właśnie ziemie stały się terytoriami, dla których organizowano czasem zjazdy szlacheckie. Właściwe ukształtowanie geografii sejmikowej Mazowsza i dostosowanie jej do zasad obowiązujących w całym Królestwie Polskim dokonało się w efekcie inkorporacji poszczególnych jego części do Korony. Jak wiadomo był to proces wieloetapowy. Najpierw w latach 1462–1465 król Kazimierz Jagiellończyk inkorporował ziemie: rawską i gostynińską⁵⁷. W roku 1476 przyłączył zaś ziemię sochaczewską⁵⁸. Ostatecznie te trzy ziemie po roku 1476 utworzyły województwo rawskie. W nim zaś powstały trzy sejmiki w Rawie, Gostyninie i Sochaczewie. W roku 1495 po śmierci ostatniego księcia płockiego Janusza II, król Jan Olbracht inkorporował Mazowsze płockie i utworzył z niego jedno województwo. Składało się ono z dwóch ziem: płockiej i zawkrzeńskiej (mławskiej).

Każda z tych ziem, na skutek nowego ustroju sądownictwa, zorganizowanego pod koniec XIV wieku⁵⁹, podzieliła się stopniowo na jednostki zwane powiatami. W ziemi płockiej wyodrębniono następujące powiaty: płocki, płoński, raciański i bielski,

⁵² B. Sobol, *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu książęcym*, Warszawa 1968.

⁵³ S. Russocki, *Parlamentaryzm udzielnego Mazowsza*, „Przegląd Historyczny”, 40/1969, z. 2, s. 390–402.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 399.

⁵⁵ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi, 1370–1526*, Wrocław 1962, s. 15.

⁵⁶ A. Moniuszko, *op. cit.*, s. 45–47.

⁵⁷ A. Swieżawski, *Rawskie Księstwo Piastów Mazowieckich 1313–1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975, s. 158–159.

⁵⁸ W. Filipczak, *Bolimów jako miejsce obrad sejmików województwa rawskiego w XVII–XVIII wieku*, „Rocznik Łódzki”, LXV/2016, s. 13.

⁵⁹ A. Moniuszko, *op. cit.*, s. 46.

z którego około 1538 roku dodatkowo wyodrębnił się powiat sierpecki. Z kolei ziemia mławska dzieliła się na powiaty: szreński, mławski i niedzboriski, zwany poprzednio sulerzyskim, ponieważ w ciągu całego XV wieku roki odbywały się we wsi parafialnej Sulerzyżu⁶⁰. Zasadnicza część Mazowsza została wcielona do Korony w roku 1526 po śmierci księcia Janusza III. Warunki inkorporacji określano stopniowo z udziałem sejmu koronnego i króla Zygmunta I. Wreszcie w roku 1529 powstało województwo mazowieckie⁶¹. Jego podział na ziemie także był odzwierciedleniem podziałów ukształtowanych wcześniej na potrzeby administracji sądów ziemskich. Województwo mazowieckie było bardzo duże i składało się aż z dziesięciu ziem: ciechanowskiej, cherskiej, liwskiej, łomżyńskiej, nurskiej, różańskiej, warszawskiej, wiskiej, wyszogrodzkiej i wreszcie zakroczymskiej.

W wyniku trwającego jeszcze kilkadziesiąt lat procesu unifikacji ostateczny kształt geografia sejmikowa Mazowsza uzyskała dzięki konstytucjom sejmu 1576 roku⁶². Łączny obszar trzech mazowieckich województw wynosił 31 847 km², ale pod względem zaludnienia (20 osób na km² w połowie XVI wieku) Mazowsze wyprzedzało Małopolskę i Wielkopolskę. Cechami charakterystycznymi tej dzielnicy był dodatkowo niski współczynnik urbanizacji oraz wyjątkowo wysoki odsetek szlachty, zwłaszcza drobnej. Szacuje się go na poziomie 30%. Brakowało natomiast do wieku XVIII dominujących tu wielkich rodów magnackich. Szlachta mazowiecka nie wzbudzała sympatii w swych współbraci i była oskarżana o niski poziom wykształcenia i kultury. Współcześnie pogląd ten bywa jednak podważany, choćby poprzez podkreślanie wysokiego poziomu kultury rolnej⁶³.

⁶⁰ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, hasło: Płock, oprac. IH PAN, <https://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?q=ziemia+p%C5%82ocka&d=0&t=0> (dostęp: 08.06.2019 r.).

⁶¹ J. Dziegielewska, *Życie polityczne na Mazowszu od schyłku XV do połowy XVII wieku* [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 45.

⁶² *Volumina constitutionum (VC)*, t. 2, 1550–1609, vol. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 373–374; J. Choińska-Mika, op. cit., s. 138.

⁶³ M. Bogucka, *Mazowsze na mapie Polski i Europy w XVI- XVII wieku*, „Rocznik Mazowiecki”, 15/2003, s. 16.

KWESTIE PRAWNO-ORGANIZACYJNE

W interesującym nas XVIII stuleciu w województwie mazowieckim działało 10 sejmików i sejmik generalny w Warszawie⁶⁴. Sejmik województwa płockiego zbierał się w Raciążu. Do tego dodać trzeba trzy wspomniane sejmiki w województwie rawskim. Zatem ich geografia nie była całkiem tożsama z geografiami sądów ziemskich. Według Moniuszki, po ich ostatecznym ukształtowaniu w drugiej połowie XVI wieku w trzech województwach mazowieckich działało 16 sądów ziemskich (2 w województwie płockim, 3 w rawskim i 11 w mazowieckim)⁶⁵, podczas gdy w województwie płockim był tylko jeden sejmik, podobnie jak w ziemi łomżyńskiej, w której działały dwa sądy ziemskie. Różnicę tę można tłumaczyć faktem potrzeb sądowych rozdrobnionej mazowieckiej szlachty, o czym była już mowa.

Zmiany, jakie dokonały się w wyniku reformy 1791 roku na mocy konstytucji sejmowej *Rozkład województw, ziem i powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego* omówione będą przy okazji kolejnych sejmików mazowieckich. Zaznaczamy od razu, że na Mazowszu nie były one aż tak znaczące, zwłaszcza gdy dotyczyły samego województwa mazowieckiego⁶⁶. Stwierdzono bowiem: „Ponieważ województwo Księstwa Mazowieckiego, z dziesięciu ziem złożone, we wszystkich ziemiach ma swoich urzędników cywilnych i sądowych, z którymi każda ziemia u siebie sejmikując, po dwóch posłów wybiera, i wybierać będzie, elekcje urzędników i inne sejmiki prawami warowane odbywa i odbywać będzie zaczyn takowy zwyczaj sejmikowania dla Księstwa Mazowieckiego zostawując⁶⁷”.

W województwie rawskim, na mocy konstytucji sejmu lubelskiego z 1569 roku w województwie funkcjonować miał tylko jeden sejmik: w Rawie. Wywołało to zdecydowaną kontrakcję szlachty sochaczewskiej i gostynińskiej. Dlatego od roku 1576 sejmiki zbierały się w oddzielnie dla trzech ziem tego województwa: w Sochaczewie (w kościele dominikanów), Rawie (w kościele jezuitów) i Gąbinie (w farze)⁶⁸. Wybierano

⁶⁴ J. Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.

⁶⁵ A. Moniuszko, op. cit., s. 4.

⁶⁶ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793...*, op. cit., s. 11.

⁶⁷ *Volumina legum Prawa, konstytucje y przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 9: 1782-1792, Kraków 1889, s. 337 (dalej: VL).

⁶⁸ A. Haratym M. Nagielski, *Wstęp [w:] Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583-1793*, oprac. M. Nagielski z zespołem, Warszawa 2017, s. 8.

wówczas po dwóch posłów każdej z ziem, co dawało województwu rawskiemu 6 posłów łącznie. Na mocy konstytucji sejmu 1578 roku⁶⁹ postanowiono natomiast, że miejscem wyboru dwóch deputatów województwa do Trybunału Koronnego będzie Bolimów⁷⁰. Zmianę przyniosła konstytucja sejmowa z 1667 roku *Sejmiki województwa rawskiego*. W myśl ustawy w Rawie, Sochaczewie i Gąbinie, gdzie dotychczas odbywały się sejmiki poselskie, relacyjne i elekcyjne, miano wybierać deputatów na Trybunał Koronny (z zachowaniem zasady alternaty). W Bolimowie zaś powinny zbierać się zgromadzenia przedsejmowe i relacyjne⁷¹. Wywołało to jednak spore zamieszanie. Ostatecznie sejmiki przed i posejmowe odbywały się od roku 1673 ponownie w trzech wcześniej wspomnianych ziemiach, a jedynie sejmiki deputackie przeprowadzano w Bolimowie. Ostatni taki sejmik miał miejsce 15 lipca 1790 roku⁷². Konstytucja sejmowa *Rozkład województw, ziem i powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, przyjęta 2 listopada 1791 roku nie przyniosła zmian w układzie geografii sejmikowej województwa rawskiego⁷³.

Szlachta województwa płockiego obradowała na jednym, wspólnym sejmiku w Raciążu, w tamtejszej nieistniejącej już dziś farze pod wezwaniem św. Wojciecha. Duży obszar i rozrodzenie szlachty, zwłaszcza w północnej części województwa powodowały zgłaszanie licznych postulatów odnośnie do utworzenia kolejnego sejmiku. Mimo starań szlachty ziemi mławskiej, bardzo długo nie udało się doprowadzić do powołania odrębnego sejmiku ziemi zawkrzeńskiej. Dopiero w roku 1764 powstał urząd grodzki, podległy jednak staroście płockiemu. Sam Raciąż był niedużym mazowieckim miastem, które od 1512 roku stało się własnością biskupów płockich. Jest to dość istotne ze względu na wpływ, jaki długo utrzymywali na sejmiku płockim biskupi. O wyborze miejsca decydowało jednak przede wszystkim centralne położenie miasteczka w województwie. Raciąż stał się miejscem obrad sejmiku około 1512 roku. Sejmik obradował w kościele, a przy większej liczbie na przykościelnym cmentarzu. Wybierał on dwóch posłów na sejm. Natomiast sejmiki deputackie wybierały dwóch deputatów do Trybunału⁷⁴. W dobie Sejmu Wielkiego, na mocy

⁶⁹ VC, t. 2: 1550-1609, vol. 1: 1550-1585, s. 406.

⁷⁰ J. Chońska-Mika, *Sejmiki mazowieckie...*, op. cit., s. 16.

⁷¹ W. Filipczak, op. cit., s. 15-16, 30.

⁷² J. Chońska-Mika, *Sejmiki mazowieckie...*, op. cit., s. 23.

⁷³ VL, t. 9, s. 338; A. Haratym, M. Nagielski, op. cit., s. 28.

⁷⁴ Ibidem, s. 23 oraz A. Moniuszko, *Sędziowie sądów szlacheckich w województwie płockim 1576-1600. Próba rekonstrucji badawczego*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, 19/2016, s. 41-42.

konstytucji *Sejmiki*, uchwalonej dnia 24 marca 1791 wprowadzono zmianę. Powstały wówczas aż trzy sejmiki: w Bielsku dla powiatów: bielskiego, płockiego i sierpeckiego, w Raciążu dla powiatów raciańskiego i płońskiego i wreszcie w Mławie dla powiatów szreńskiego, niedzoborskiego i mławskiego. Rolą tych sejmików miała być elekcja posłów, ale już dla deputatów trybunalskich powołano tylko dwa sejmiki. W Raciążu wybierała ich szlachta z pięciu powiatów, a w Mławie trzech wyżej wspomnianych⁷⁵.

Inaczej zorganizowane było województwo mazowieckie. Tutaj, każda z dziesięciu ziem miała swój odrębny sejmik. Wywodząca się jeszcze z czasów Księstwa Mazowieckiego tradycja, pierwsze miejsce w hierarchii przyznawała ziemi czerskiej. Kasztelan czerski był drugim, po wojewodzie mazowieckim, senatorem na tym obszarze. Wedle Andrzeja Gierowskiego⁷⁶ w roku 1778 szlachta czerska, przekonana o swym pierwszeństwie domagać się miała nawet przeniesienia sejmiku generalnego województwa mazowieckiego właśnie do Czerska. Ustalenie to zakwestionował jednak Witold Filipczak⁷⁷. Rzekoma czołowa rola ziemi czerskiej w życiu parlamentarnym nie znajduje bowiem odzwierciedlenia w dotychczasowych badaniach. Oprócz wspomnianych już badań Witolda Filipczaka nie potwierdzają jej także analizy Jolanty Choińskiej-Miki, zwłaszcza w odniesieniu do XVII stulecia⁷⁸. Sama ziemia czerska dzieliła się na cztery powiaty czerski, grójecki, garwoliński i warecki. Ziemię czerską względem innych obszarów Mazowsza wyróżniał także stosunkowo niski odsetek drobnej szlachty. Na sejmiku wybierano dwóch posłów. Obrady odbywały się w czerskiej farze, pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Konstytucja 1791 roku nie przyniosła istotniejszych zmian w geografii sejmikowej, gdy idzie o obszar ziemi czerskiej⁷⁹.

Wyjątkowo ludna w stan szlachecki ziemia ciechanowska miała swój sejmik w Ciechanowie. Ziemia składała się z trzech powiatów: ciechanowskiego, przasnyskiego i sochackiego. Cieszyła się posiadaniem oddzielnego urzędu senatorskiego – kasztelana mniejszego. Sejmik zbierał się na zamku wzniesionym jeszcze w czasach książąt mazowieckich, a rozbudowanym przez Bonę. Wybierał dwóch

⁷⁵ J. Sobczak, *Organizacja i działalność sejmiku województwa płockiego po reformie 1791 r.*, „Notatki Płockie”, 27/1982, z. 4, s. 14–15.

⁷⁶ A. Gierowski, op. cit., s. 27.

⁷⁷ W. Filipczak, *Sejmik ziemi czerskiej 1780-1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 9/2010, z. 1, s. 140.

⁷⁸ J. Choińska-Mika, *Mazowiecki parlamentaryzm XVI-XVIII wieku*, zwłaszcza s. 159–165.

⁷⁹ VL, t. 9, s. 337.

posłów⁸⁰. Obradował w późnogotyckiej, murowanej farze pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny. Po reformie 1791 roku w nowym województwie ciechanowskim, w ziemi ciechanowskiej, w także zmienionych granicach sejmik nadal odbywał się w Ciechanowie⁸¹. Za to komisje skarbowo-wojskowe obradowały na przemian po dwa lata w Ciechanowie i w Przasnyszu⁸². Nie znalazł on jeszcze swego badacza, który podjąłby się studium monograficznego⁸³.

Z kolei alfabetycznej ziemia liwska, leżąca w południowo-wschodniej części Mazowsza (przy granicy z Podlasiem), była jedną z mniejszych w województwie. Zajmując powierzchnię 1038 km², plasowała się na ósmym miejscu na 10 ziem województwa; była też jedną z dwóch (obok wyszogrodzkiej), która nie dzieliła się na powiaty. Posiadała swojego kasztelana mniejszego, który wedle ustaleń sejmu z lat 1767–1768 zajmował w hierarchii senatorskiej siódme miejsce, ale licząc od końca. Na Mazowszu kasztelan liwski zajmował ostatnie miejsce wśród senatorów województwa⁸⁴. Sejmik liwski obradował w murowanym, wielokrotnie niszczonej i odbudowywanym kościele parafialnym pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. W przypadku zagrożenia zarazą sejmik przenosił obrady do pobliskiego Grębkowa. Z ziemi liwskiej także wybierano dwóch posłów⁸⁵. Po reformie 1791 sejmik, choć dla zmienionych geograficznie terenów ziemi liwskiej nadal obradował w Liwie⁸⁶.

Sejmik łomżyński obejmował swą reprezentacją szlachtę największej pod względem obszaru ziemi województwa mazowieckiego. Od roku 1593 tworzyły ją cztery powiaty: łomżyński, zambrowski, ostrołęcki i kolneński. Ziemia łomżyńska nie miała na swoim obszarze żadnej godności senatorskiej. Szlachta tych terenów licznie za to uczestniczyła w zjazdach sejmikowych. Przeciętnie w XVII wieku udział

⁸⁰ R. Lolo, *Ciechanów w latach 1526-1655* [w:] *Ciechanów. Szkice z historii miasta*, red. A.K. Sobczak, Ciechanów 2016, s. 64–65.

⁸¹ J. Chońska-Mika, *Mazowiecki parlamentaryzm XVI-XVIII wieku*, s. 165.

⁸² VL, t. 9, s. 337.

⁸³ Ogólne informacje zebrał ostatnio: J. Urwanowicz, *Polityczna aktywność szlachty mazowieckiej w latach 1669-1793* [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, s. 539–600, wcześniej: S. Pazyra, *Dzieje Ciechanowa i ziemi ciechanowskiej*, Ciechanów 1978, s. 180–193.

⁸⁴ VL, t. 8, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 292. *Porządek Senatus, et Ministerii*.

⁸⁵ W. Filipczak, *Sejmiki ziemi liwskiej 1780-1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 17/2018, z. 2, s. 124.

⁸⁶ J. Chońska-Mika, *Mazowiecki parlamentaryzm XVI-XVIII wieku*, s. 165.

brać w nich mogło do 60 szlachciców⁸⁷. Tak jak większość sejmików mazowieckich, także i łomżyński obradował w kościele farnym św. Michała i wybierał dwóch posłów. W wypadkach zagrożenia morowym powietrzem miejscem obrad sejmiku łomżyńskiego był Nowogród. Ustawa z roku 1791, zostawiając sejmiki poselskie w niezmienionym składzie, dawała powiatowi zambrowskiemu prawo odrębnej elekcji urzędników ziemskich⁸⁸.

Ziemia nurska zajmowała powierzchnię 3655,64 km² i dzieliła się na powiaty: nurski, ostrowski i kamieniecki (kamieńczykowski). Tu również, zwłaszcza w północnej części, nie brakowało szlachty zagrodowej. Mimo swego obszaru ziemia nurska zajmowała ostatnie, dziesiąte miejsce w hierarchii, wedle której zamieszczano kolejność ziem w uchwałach i powoływano deputatów do Trybunału Koronnego. Podobnie jak ziemia łomżyńska ziemia nurska nie mogła poszczycić się żadnym urzędem senatorskim. Zasłynęła ona między innymi słynnymi i krwawymi zajściami, do jakich doszło na sejmiku w roku 1645 z powodu próby przeniesienia obrad do Ostrowi Mazowieckiej⁸⁹. Mimo tych zajść szlachta nurska najczęściej obradowała w Zuzeli, w tamtejszym kościele. Była to budowla zawsze drewniana, choć kilkakrotnie ulegała zniszczeniu i zmieniała swoje wezwania. Od roku 1729 szlachta obradowała w nieistniejącej już dziś świątyni pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego lub w Ostrowi. Wybierano z sejmiku dwóch posłów⁹⁰. Reforma Sejmu Wielkiego nie wprowadziła tu znaczących zmian.

Niewielka i ósma w hierarchii ziemia różańska zajmowała obszar 922 km² i dzieliła się na dwa powiaty: makowski i różański. Tutejsza szlachta sejmikowała w Różanie, w kościele parafialnym. Początkowo była to drewniana świątynia św. Jana Chrzciciela, ale w II połowie XVI wieku Anna Jagiellonka wzniosła w Różanie murowany kościół św. Anny. Sejmik wybierał 2 posłów na sejm walny i deputata na Trybunał Koronny co piąty rok⁹¹.

⁸⁷ R. Lolo, *Wczesnonowożytna Łomża. Funkcje polityczno-administracyjne, ustrój, ludność, gospodarka* [w:] *Łomża na przestrzeni dziejów. Monografia opracowana w 600-lecie nadania praw miejskich*, red. K. Sychowicz, Łomża 2018, s. 48-54.

⁸⁸ VL, t. 9, s. 337.

⁸⁹ J. Chońska-Mika, *Sejmiki mazowieckie...*, op. cit., s. 24.

⁹⁰ W. Filipczak, *Sejmiki ziemi nurskiej 1780-1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, XIII/2014, z. 1, s. 23-24.

⁹¹ J. Chońska-Mika, *Sejmiki mazowieckie...*, op. cit., s. 24.

Ziemia warszawska o obszarze 2860 km² dzieliła się na trzy powiaty: warszawski, błoński oraz tarczyński. Ziemia warszawska miała urząd kasztelana mniejszego. Sejmik zbierał się w kościele bernardynów na Krakowskim Przedmieściu. W Warszawie wybierano dwóch posłów i co pięć lat jednego deputata do Trybunału Koronnego. Konstytucja o sejmikach z 1791 roku także i na tym obszarze nie wprowadziła istotniejszych zmian⁹².

Wysunięta najbardziej na północny wschód województwa mazowieckiego ziemia wiska zajmowała powierzchnię 1419,60 km². Administracyjnie dzieliła się na powiaty: wiski, wąsowski. Słynęła też ze znacznego rozrodzenia szlachty, gdyż w XVII wieku odsetek szlachty sięgał tu 45% ogółu populacji, a ponad 800 łanów należało tu do drobnej szlachty.

Szlachta obradowała w późnogotyckim kościele św. Jana Chrzyciela. Jak wszystkie inne sejmiki województwa mazowieckiego wybierała 2 posłów na sejm walny i deputata na Trybunał Koronny co piąty rok.

Przedostatnia w kolejności alfabetycznej ziemia wyszogrodzka zajmowała obszar 587 km² i była najmniejszą ze wszystkich ziem województwa mazowieckiego. Nie dzieliła się na powiaty, ale miała swojego kasztelana mniejszego. Liczba i zasady wyboru deputata do Trybunału były analogiczne, jak w innych ziemiach.

Wreszcie ziemia zakroczymska, choć niewielka obszarem (1346 km²), zajmowała piąte miejsce w hierarchii ważności ziem województwa mazowieckiego. Miała swojego kasztelana, zasiadającego w porządku po czerskim, warszawskim i wyszogrodzkim, ale przed ciechanowskim i liwskim. Sama ziemia zakroczymska składała się zaś z trzech powiatów: zakroczymskiego, nowomiejskiego i serockiego. Sejmik obradował w ciekawym architektonicznie gotycko-renesansowym kościele farnym pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego. Liczba i zasady wyboru deputata do Trybunału były analogiczne, jak w innych ziemiach⁹³. W roku 1791 wprowadzono rotację co do obrad komisji cywilno-wojskowej w ten sposób, że przez dwa lata obradowała ona w Zakrocymiu, a przez dwa kolejne w Nowym Mieście⁹⁴.

Celem uzgodnienia jednolitego stanowiska posłów wszystkim ziem województwa mazowieckiego przed sejmem walnym dwa tygodnie po zakończonych sejmikach (co nie zawsze było regułą) posłowie zbierali się na sejmiku generalnym województwa

⁹² VL, t. 9, s. 337.

⁹³ W. Filipczak, *Sejmiki ziemi zakroczymskiej 1778-1786*, „Przegląd Nauk Historycznych”, XIV/2015, z. 2, s. 85-86.

⁹⁴ VL, t. 9, s. 337.

mazowieckiego. Andrzej Gierowski ustalił, że w latach 1572–1784 odbyło się 150 takich sejmików⁹⁵. Nie ma natomiast pełnej jasności co do zadań i trybu zwoływania generału mazowieckiego, gdy idzie o sejniki posejmowe i relacyjne.

PODSUMOWANIE

Analiza materiałów źródłowych oraz literatury przedmiotu w wystarczającym stopniu pozwoliła autorom na wnikliwe zbadanie zagadnienia. Szczególnie ważna była charakterystyka szlachty mazowieckiej. Stereotypy i mity zacofanej szlachty mazowieckiej obalone zostały przez współczesnych badaczy. Dowiedli oni, że kultura polityczna, ani intelektualna kondycja szlachty mazowieckiej doby staropolskiej nie była aż taka niska jak wskazują badania z XIX w. Ostateczne ukształtowanie geografii sejmikowej Mazowsza i dostosowanie jej do zasad prawno-organizacyjnych obowiązujących w całym Królestwie Polskim spowodowane było inkorporacją poszczególnych jego części do Korony. Wieloletni proces unifikacji, doprowadził do ostatecznego kształtu geografii sejmikowej Mazowsza dzięki konstytucjom sejmu 1576 roku. Na pewno wpływ na kształt prawno-organizacyjny sejmików mazowieckich miały reformy w 1791 roku na mocy konstytucji sejmowej *Rozkład województw, ziem i powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wnioskujemy jednak, że na Mazowszu nie były one aż tak znaczące.

BIBLIOGRAFIA

- Badecki K., *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku. Monografia bibliograficzna*, Wrocław 1925.
- Boniecki A., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej* (T. 2.), Warszawa 1905.
- Butterwick R., *Polska rewolucja, a Kościół katolicki 1788-1792*, Wrocław 2012.
- Bystron J.S., *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Wrocław 1925.
- Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
- Chrzanowski I., *Historia literatury niepodległej Polski*, Warszawa 1920.
- Dzięgielewski J., *Mazowszanie na urzędach centralnych w wieku XVI-XVII [w:] Mazowsze na pograniczu kultur w średnio-wieczu i nowożytności (materiały z konferencji, Pułtusk 14-15 września 2007 r.)*, (red.) M. Dygo, Pułtusk 2007.
- Dzięgielewski J., *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573-1764*, Warszawa 2003.

⁹⁵ A. Gierowski, op. cit., passim.

- Filipczak W., *Bolimów jako miejsce obrad sejmików województwa razwskiego w XVII-XVIII wieku*, „Rocznik Łódzki”, LXV, 2016.
- Gostyński T., *Franciszek Krasiński. Polityk złotego wieku*, Grojec 2016.
- Górzyński S., Chłapowski K. (oprac.), „*Regestr Diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783-1784*”, Poznań 2006.
- Gruszecki S., *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572-1573)*, Warszawa 1969.
- Każmierczak A. (red.), *Rzeczpospolita wielu wyznań*, Warszawa 2004.
- Kromer M., *Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn 1984.
- Krzyżanowski J., *Mądrej głowie dość dwie słowie. Trzy centurie przysłów polskich*, Warszawa 1958.
- Krzyżanowski J., Żukowska-Billip K. (oprac.), *Dawna facecja polska (XVI-XVIII w.)*, Warszawa 1960.
- Litak S., *Sięć szkół parafialnych w Rzeczypospolitej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Próba podsumowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 37/1966.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lolo R., *Szlachta mazowiecka - mit w świetle historiografii [w:] Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej*, (red.) R. Lolo i K. Łukawski, Pułtusk 2017.
- Lolo R., *Towarzystwo Jezusowe w diecezji płockiej 1566-1773. Studium koegzystencji w dobie recepcji reformy trydenckiej*, Warszawa 2013.
- Łoziński J.Z., *Program pułtuskiej kaplicy biskupa Andrzeja Noskowskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 25 (2)/1963.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 r., cz. III*, „Przegląd Historyczny” 51(3)/1960.
- Miłobędzki A.J., *Pułtusi „system architektoniczny” [w:] Nobile Clare opus. Studia z dziejów sztuki dedykowane Mieczysławowi Złatowi*, (red.) A.J. Miłobędzki, Wrocław 1998.
- Miłobędzki A.J., *Renesansowa kolegiata pułtuska [w:] Kościół i kultura*, (red.) R. Jaworski, A. Kosecki, Płock 1996.
- Moniuszko A., *Mazowieckie sądy ziemskie (1588-1648)*, Kraków 2013.
- Opaliński E., *Rodziny wielko senatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Podstawy karier*, Warszawa 2007.
- Pazyra S. i Pazyryzna H., *Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Święcickiego*, Warszawa 1974.
- Prosińska-Jack M., i in. (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994.
- Russocki S., *Parlamentaryzm udzielnego Mazowsza*, „Przegląd Historyczny” 40(2)/1969.
- Smoleński W., *Szlachta mazowiecka w poddaństwie proboszczów płockich [w:] Wybór pism*, (red.) W. Smoleński, Warszawa 1954.
- Smoleński W., *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908.
- Smoleński W., *Udział szlachty mazowieckiej w elekcjach królów. Szkic historyczny*, „Przegląd Historyczny”, 1/1905.

- Sobieski W., *Trybun ludu szlacheckiego*, Warszawa 1987.
- Sobol B., *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu książęcym*, Warszawa 1968.
- Starowolski S., *Polska albo opisanie Królestwa Polskiego*, Warszawa 1976.
- Stępkowski A. (red.), *O senatorze doskonałym studia. Prace upamiętniające postać i twórczość Wawrzyńca Goślickiego*, Warszawa 2009.
- Swieżawski A., *Rawskie Księstwo Piastów Mazowieckich 1313-1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975.
- Tazbir J., *Dlaczego Mazurów nie lubiano?* [w:] *Silva rerum historicarum*, (red.) J. Tazbir, Warszawa 2002.
- Wardzyński M. (red), *Poza Warszawą. (T. 1). Arcydziela plastyki dawnej XII-XVIII wieku w świątyniach i rezydencjach Mazowsza*, Warszawa 2018.
- Wiśniowski E., *Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych*, „Studia Płockie”, 3/1975.
- Wolff A., *Studia nad urzędnikami mazowieckimi, 1370-1526*, Wrocław 1962.
- Zielińska Z., *„O sukcesyi tronu w Polsce” 1787-1790*, Warszawa 1991.
- Żołądź D., *Niemieckie szkoły jezuickie i ich polscy uczniowie* [w:] *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SŃ*, (red.) M. Wolańczyk i S. Obirek, Poznań 1995.